

**Սահմանադրական դատարանի 2024 թվականի սեպտեմբերի 26-ի
ՄԴՈ-1749 որոշման վերաբերյալ Սահմանադրական դատարանի
դատավորներ Վ. Մ. Գրիգորյանի և Դ. Մ. Խաչատրյանի
համատեղ հատուկ (համընկնող) կարծիքը**

Ներածություն

1. Սահմանադրական դատարանի մեծամասնության հետ Սահմանադրական դատարանի «2024 թվականի օգոստոսի 30-ին ստորագրված «Հայաստանի Հանրապետության և Ադրբեջանի Հանրապետության միջև պետական սահմանի սահմանազատման և սահմանային անվտանգության հարցերով հանձնաժողովի ու Ադրբեջանի Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության միջև պետական սահմանի սահմանազատման պետական հանձնաժողովի համատեղ գործունեության մասին» կանոնակարգում ամրագրված պարտավորությունների՝ Սահմանադրությանը համապատասխանության հարցը որոշելու վերաբերյալ» գործով ՄԴՈ-1749 որոշման (այսուհետ՝ Որոշում) թե՛ եզրափակիչ և թե՛ պատճառաբանական մասերին համաձայնությամբ հանդերձ, սույն հատուկ համընկնող կամ լրացնող կարծիքով նպատակ ունենք դրանք լրացնել, մեր կարծիքով, խնդրո առարկայի՝ «Հայաստանի անկախության մասին» հռչակագրի (այսուհետ՝ Հռչակագիր) և Սահմանադրության հարաբերակցության վերաբերյալ Սահմանադրության նախագծի մշակման աշխատանքների ընթացքին վերաբերող մի շարք կարևոր դիտարկումներով և վերլուծություններով:

2. Սույն հատուկ կարծիքը ներկայացվում է «Սահմանադրական դատարանի մասին» սահմանադրական օրենքի 62-րդ հոդվածի 10-րդ մասի հիմքով:

3. Մինչ 1990-1995 թվականների ընթացքում Սահմանադրության նախագծի մշակման աշխատանքների ընթացքին անդրադարձը, անհրաժեշտ ենք համարում նշել, որ այդ աշխատանքների ընթացքում քաղաքական կուսակցությունների, պետական պաշտոնատար անձանց, անհատ քաղաքական գործիչների և իրավաբանների դիրքորոշումները և կարծիքները Սահմանադրական դատարանի համար չէին կարող և չպետք է ունենային որոշիչ կամ առհասարակ՝ որևէ նշանակություն այն պատճառով, որ Սահմանադրության նախագծի մշակման և ամբողջականացման գործընթացը չի կարող նույնականացվել Սահմանադրության ընդունման ակտի հետ: Սահմանադրության ընդունումն ինքնին ո՛չ վերապահված է եղել Գերագույն խորհրդին կամ Գերագույն խորհրդի սահմանադրական հանձնաժողովին, ո՛չ էլ իրականացվել է վերջիններիս կողմից: Սահմանադրությունն ընդունվել է Հայ ժողովրդի կողմից, որը Սահմանադրության նախաբանի իմաստով Սահմանադրության ընդունման գործընթացում ուղղակիորեն ներգրավված և մասնակից՝ Հայաստանի Հանրապետության տարածքում անցկացված

համաժողովրդական հանրաքվեով Սահմանադրության ընդունման հարցին քվեարկությամբ պատասխանած քաղաքացիներն էին:

4. Այդուհանդերձ, մենք՝ սույն հատուկ կարծիքը ստորագրած դատավորներս, կարևոր ենք համարում հայ իրավագիտական և քաղաքագիտական որոշ շրջանակների կողմից Սահմանադրության և հատկապես դրա նախաբանի մեկնաբանության հարցում Սահմանադրական դատարանի ՄԴՈ-1749 որոշմամբ արձանագրված մոտեցումներից տարբերվող և Սահմանադրության նախաբանի մեկնաբանության այլ՝ իրավական-մեկնաբանողական մեթոդաբանությունների հետ որևէ աղերս չունեցող պնդումներին ի պատասխան՝ բացահայտել հենց այն պատմական իրողությունների պատկերը, որը, որևէ լուրջ ուսումնասիրության ենթարկված չլինելու և դրանից ածանցվող անորոշության պայմաններում և թերևս՝ պատճառով, հանդիսացել է Սահմանադրության նկատմամբ Հոչակագրի պահպանվող ազդեցության «սողացող» թեզը սպասարկող հիմնական աղբյուրը:

Սահմանադրության նախագծման աշխատանքների ընթացքը Սահմանադրական հանձնաժողովում.

5. Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհուրդը 1990 թվականի նոյեմբերի 5-ին (Հոչակագրի ընդունումից մոտ 2,5 ամիս անց) ընդունել էր «Սահմանադրական հանձնաժողով կազմելու մասին» Ն-0185— I որոշումը, որի կազմում ընդգրկվել էին Գերագույն խորհրդի նախագահ Լևոն Տեր-Պետրոսյանը (նախագահ),¹ Գրիգոր Ավագյանը,² Տարիել Բարսեղյանը,³ Արտավազդ Գևորգյանը,⁴ Համլետ Գևորգյանը,⁵ Էդուարդ Եգորյանը,⁶ Վարդան Զուռնայանը,⁷ Հրանտ Խաչատրյանը,⁸ Միեր

¹Սահմանադրական հանձնաժողովի ստեղծման պահին ԳԽ նախագահ, իսկ 1991 թվականից՝ Հանրապետության Նախագահ՝ շարունակելով պաշտոնավարել նաև Սահմանադրական հանձնաժողովի նախագահի պաշտոնում:

²Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդական պատգամավոր, Երևանի ժողովրդական տնտեսության ինստիտուտի ամբիոնի վարիչ, Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ:

³Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի ամբիոնի վարիչ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

⁴ Հայաստանի Հանրապետության դատախազ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

⁵Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի փիլիսոփայության և իրավունքի ինստիտուտի բաժնի վարիչ, փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր:

⁶ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի անկախ պետականության հաստատման և ազգային քաղաքականության հարցերի հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ, ֆիզիկամաթեմատիկական գիտությունների թեկնածու:

⁷ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի իրավական հարցերի հանձնաժողովի անդամ:

⁸ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդական պատգամավոր, «Արարատ» հայկական արտադրական միավորման «Հատիս» ինժեներաարտադրական կենտրոնի բյուրոյի պետ:

Խաչատրյանը,⁹ Վոլոդյա Հովհաննիսյանը,¹⁰ Յուրի Մովսիսյանը,¹¹ Աշոտ Նավասարդյանը,¹² Աշոտ Ոսկանյանը,¹³ Ռաֆայել Պապայանը,¹⁴ Ռաֆիկ Պետրոսյանը,¹⁵ Արշակ Սադոյանը,¹⁶ Արա Սահակյանը,¹⁷ Յուրի Սարգսյանը,¹⁸ Վահե Ստեփանյանը¹⁹ և Շավարշ Քոչարյանը²⁰:

6. Սահմանադրական հանձնաժողովը 1993 թվականի հունիսի 24-ի նիստում (արձանագրություն թիվ 24) որոշել էր հավանություն տալ (կողմ-13, դեմ-0, ձեռնպահ-2) Սահմանադրության նախագծին, որը բաղկացած է եղել նախաբանից և հետևյալ 8 գլուխներից՝ Նախաբան, գլուխ 1՝ «Պետականության հիմնադրույթները», գլուխ 2՝ «Քաղաքացու հիմնական իրավունքները և պարտականությունները», գլուխ 3՝ «Ազգային խորհուրդը», գլուխ 4՝ «Հանրապետության նախագահը», գլուխ 5՝ «Կառավարությունը», Գլուխ 6՝ «Դատական իշխանությունը», Գլուխ 7՝ «Տարածքային կառավարում և տեղական ինքնակառավարում», Գլուխ 8՝ «Սահմանադրությունն ընդունելու և Սահմանադրության մեջ փոփոխություններ կատարելու կարգը»:

7. Սահմանադրական հանձնաժողովի՝ 1993 թվականի հունիսի 24-ի նիստում հավանություն ստացած Սահմանադրության նախագծում նախաբանն ունեցել է հետևյալ շարադրանքը.

«Մենք, Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդը, լի վճռականությամբ իրականացնելու ինքնիշխան հայոց պետականության վերածննան ու հզորացման մեր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը, ապահովելու համար մեր և մեր

⁹ Փաստաբան, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

¹⁰ Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի դոցենտ, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու:

¹¹ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի տնտեսական ինքնուրույնության և տնտեսության զարգացման հարցերի նախագահ:

¹² Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի անկախ պետականության հաստատման և ազգային քաղաքականության հարցերի հանձնաժողովի անդամ:

¹³ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի մանդատային և էթիկայի հարցերի հանձնաժողովի նախագահ:

¹⁴ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի մարդու իրավունքների և ազգությունների հարցերի հանձնաժողովի նախագահ:

¹⁵ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդական պատգամավոր, Երևանի պետական համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետի դեկան, իրավաբանական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ:

¹⁶ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի տեղական ինքնակառավարման հարցերի հանձնաժողովի անդամ:

¹⁷ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի քարտուղար:

¹⁸ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդական պատգամավոր, Երևանի պոլիտեխնիկական ինստիտուտի ռեկտոր, Հայաստանի Հանրապետության գիտությունների ակադեմիայի թղթակից անդամ:

¹⁹ Հայաստանի Հանրապետության արդարադատության նախարար, իրավաբանական գիտությունների դոկտոր:

²⁰ Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի արտաքին հարաբերությունների հարցերի հանձնաժողովի նախագահի տեղակալ:

սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, ընդունում ենք սույն Սահմանադրությունը»:

8. Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներ Յու. Սարգսյանը և Հ. Գևորգյանը 1993 թվականի հոկտեմբերի 13-ին Գերագույն խորհրդի նախագահին են ներկայացրել Սահմանադրության նախագծի վերաբերյալ հատուկ կարծիք՝ այն սահմանված կարգով Գերագույն խորհրդում քննելու համար: Այս կապակցությամբ Գերագույն խորհրդի նախագահությունը 1993 թվականի հոկտեմբերի 29-ին որոշել է հիշյալ հատուկ կարծիքը հանձնել Սահմանադրական հանձնաժողովին, Գերագույն խորհրդի իրավական հարցերի, անկախ պետականության հաստատման և ազգային քաղաքականության հարցերի մշտական հանձնաժողովներին և Սահմանադրության նախագծի քննարկման ընթացքում ստացվող դիտողություններն ու առաջարկությունները համակարգող հանձնաժողովին՝ հիշյալ հանձնաժողովներին առաջարկելով հատուկ կարծիքի վերաբերյալ եզրակացությունը Սահմանադրության նախագծերի քննարկման ժամանակ ներկայացնել Գերագույն խորհրդի նախագահություն²¹:

9. Հիշատակված հատուկ կարծիքում դրա հեղինակները նշել էին.

«1. Սահմանադրության մեջ համազգային նշանակություն ունեցող խնդիրների հաստատագրման անհրաժեշտության մասին:

Նախագծում փաստորեն չի արտացոլված «Հայաստանի Հանրապետություն»-հայ ժողովուրդ» առնչությունը, այսինքն՝ պարտավորությունների այն համախումբը, որը Հանրապետությունը ստանձնում է հայ ժողովրդի մշակույթի, լեզվի, կրոնի, պետական-պատմական ավանդույթների պահպանման և զարգացման, ինչպես նաև բոլոր հայերի (համայն հայության)՝ իրենց պատմական հայրենիքում ապրելու իրավունքի միջազգային ճանաչման ուղղությամբ: Այսպիսով, անտեսված են մեր նորաստեղծ անկախ պետականության ակունքները, համազգային նպատակներն ու խնդիրները, այն սահմանադրական նորմերը, որոնք պետք է նպատակաուղղեն և կարգավորեն հարաբերությունները Հայաստանի Հանրապետության և Սփյուռքի միջև: Բացակայում է Անկախության Հռչակագրի հիշատակումը, որն իր մեջ պարունակում է առաջադրվող հարցերի որոշ ձևակերպումներ:

Այս նկատառումներով առաջարկվում է.

ա) Սահմանադրության նախաբանը ձևակերպել հետևյալ կերպ.

«Հայաստանի Հանրապետության ժողովուրդը

հիմք ընդունելով Անկախության հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները,

²¹ Քաղվածք սույն օրվա Գերագույն խորհրդի նախագահության թիվ 384 արձանագրությունից:

հավաստելով հայ ժողովրդի՝ իր պատմական հայրենիքում ապրելու և ինքնորոշվելու բնական իրավունքը,

լի վճռականությամբ՝ իրականացնելու ինքնիշխան հայոց պետականության վերածնման և հզորացման մեր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը,

արտահայտվելով ժողովրդավարական իրավական պետություն ստեղծելու, նրա քաղաքացիների ազատ, արժանապատիվ և բարեկեցիկ կյանքը ապահովելու իր կամքը,

ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը (Հիմնական օրենք):

(...):»:

10. Գերագույն խորհուրդը 1994 թվականի հունիսի 16-ի նիստում որոշել էր ընդլայնել Սահմանադրական հանձնաժողովի կազմը՝ դրանում ներառելով հանձնաժողովում ներկայացվածություն չունեցող հասարակական-քաղաքական կազմակերպությունների և օրենսդրական նախաձեռնության հեղինակների մեկական ներկայացուցիչներով և հանձնաժողովի կազմում ներառել Գերագույն խորհրդի նախագահին՝ համանախագահի կարգավիճակով²²:

11. Նախարանի բովանդակության և դրա շարադրանքի հարցը քննության առարկա էին դարձել Սահմանադրական հանձնաժողովի 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ի նիստում (արձանագրություն թիվ 70)՝ «Հայ դատի» վերաբերյալ ստացված և նախորդ նիստերում ներկայացված առաջարկները²³: Այդ օրվա քննարկումներում Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներից վեցը²⁴ լուրջ բովանդակային հիմնավորումներով առարկել են «Հայ դատին» առնչվող դրույթ Սահմանադրության մեջ ամրագրելուն: Չորս այլ անդամներ ունեցել են նույն խնդրի վերաբերյալ հակադիր դիրքորոշում՝ իրենց սկզբունքային հիմնավորումներով²⁵: Սահմանադրական հանձնաժողովի այլ երկու անդամներ արտահայտվել են փոխզիջումային տարբերակ որոնելու և հանձնաժողովի աշխատանքների ընթացքը և արդյունավետությունը չվտանգելու մոտեցում, խնդրին հիմնական նպատակի համեմատ գերակայություն չտալու մտայնությամբ²⁶:

12. Ամփոփելով քննարկման արդյունքները՝ Սահմանադրական հանձնաժողովի համանախագահ Լ. Տեր-Պետրոսյանը քվեարկության էր

²² Գերագույն խորհրդի 1994 թվականի հունիսի 16-ի նիստի արձանագրություն, էջ 197:

²³ Սահմանադրական հանձնաժողովի 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ի նիստի թիվ 70 արձանագրություն, էջ 4:

²⁴ Համանախագահներ Լ. Տեր-Պետրոսյան, Բ. Արարքյան, Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներ Է. Եգորյան, Է. Սողոմոնյան, Ի. Մուրադյան, Մ. Խաչատրյան (նույն տեղում):

²⁵ Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներ Յու. Սարգսյան, Մ. Սարգսյան, Խ. Ստամբոլցյան, Գ. Ավագյան (նույն տեղում):

²⁶ Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներ Ա. Նավասարդյան, Վ. Նազարյան: Նույն տեղում:

դրել Սահմանադրության ներածության (նախաբանը հիշատակվել է աշխատանքներում նաև՝ ներածություն) հետևյալ ձևակերպումը, որը և ընդունվել էր Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամների 19 կողմ և 1 ձեռնպահ ձայների հարաբերակցությամբ²⁷.

«Հայ ժողովուրդը, իրականացրած ինքնիշխան հայոց պետականության վերականգնման իր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը, լի վճռականությամբ նվիրվելու նրա հզորացման և բարգավաճման գործին, ապահովելու համար իր և իր սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, հիմք ընդունելով անկախության հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները, հավաստելով իր հավատարմությունը համամարդկային արժեքներին, ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը»:

13. Սահմանադրական հանձնաժողովի 1995 թվականի ապրիլի 13-ի նիստում (արձանագրություն թիվ 107) որոշվել էր Գերագույն խորհրդում Սահմանադրության նախագիծը ներկայացնելու համար լիազորել Վ. Նազարյանին և Վ. Ստեփանյանին:

Սահմանադրության նախագծի քննարկումները Գերագույն խորհրդում.

14. Գերագույն խորհրդում Սահմանադրության նախագծի ներկայացման համար գումարված՝ 1995 թվականի մայիսի 2-ի նիստում Սահմանադրական հանձնաժողովի նախագիծը ներկայացնող Վ. Նազարյանն իր բացման խոսքում նշում է²⁸.

Վ. Նազարյան - (...) Առաջինը հայ ժողովրդի իրական վիճակի՝ նրա ազգային հիմնահարցերի, մասնավորապես, հայ դատի, հայոց ցեղասպանության պաշտոնական ճանաչման, դատապարտման ու դրա հետևանքների վերացման պահանջի արտացոլումն է: Այս, թերևս, ամենավիճահարույց խնդրի, երկարատև քննարկումների արդյունքում հաջողվեց գտնել համարժեք լուծում, կիրառվեց պետությունների սահմանադրական պրակտիկայում գործադրվող մի ձև՝ հղում /վկայակոչում/, ամրագրվեց տվյալ խնդրի ամբողջական լուծումը բովանդակող մեկ այլ ակտի՝ վերջինիս հաղորդվեց Սահմանադրության բաղադրամասի կարգավիճակ: Նման հնարք, մասնավորապես, գործադրվել է Ֆրանսիայի Հանրապետության 1958 թ. Սահմանադրությունում, որի տեքստում չկան դրույթներ մարդու և քաղաքացու իրավունքների և ազատությունների մասին, փոխարենը ներածական մասում /պրեամբուլայում/ հղում կա 1789 թվականի «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների հռչակագրին»: Դրա հետևանքով հիշյալ

²⁷ Սահմանադրական հանձնաժողովի 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ի նիստի թիվ 70 արձանագրություն, էջեր 4-12:

²⁸ Գերագույն խորհրդի 1995 թվականի մայիսի 2-ի նիստի արձանագրություն, էջեր 49-50:

հոչակագիրը ձեռք է բերել Ֆրանսիայի գործող Սահմանադրության բաղադրամասի կարգավիճակ, դարձել նրա բովանդակության անբաժանելի մասը: Հանձնաժողովը նույն կերպ վարվեց Հայ դատի և Հայոց ցեղասպանության սահմանադրական արտացոլման հարցը լուծելիս ...:

15. Գերագույն խորհրդում Սահմանադրության նախագծի ներկայացման համար գումարված՝ 1995 թվականի մայիսի 3-ի նիստի արձանագրությունը պարունակում է Վ. Նազարյանի և պատգամավոր Գ. Մանուկյանի հարցուպատասխանի արձանագրությունը հետևյալ բովանդակությամբ²⁹.

Գ. Մանուկյան - Ես անցյալ անգամ էլ ասեցի և շատ հիշում էի, երբ որ մենք հոչակագիրն էինք ընդունում, այնտեղ բավականին բուռն կերպով գնաց հայ դատի ցեղասպանության ճանաչման հարցերը:

Վ. Նազարյան - Այո:

Գ. Մանուկյան - Եվ այնտեղ մեր հանգուցյալ պատգամավորներից մեկի միայն վերջին ճիգերի շնորհիվ, բռնկման շնորհիվ հնարավոր լինել գալ կոմպրոմիսի և լուծել, հոչակագրում մտցնել հայ դատի և ցեղասպանության պաշտպանությունը աշխարհում: Հիմա, ներկայումս էս Սահմանադրությունում դուք ասում եք մի հնար են գտել: Ես չգիտեմ, մենք Սահմանադրություն ենք ընդունում, հնարքներով ենք հարց լուծում, որ էս Հոչակագրից էդ դրույթը տեղափոխեն կից Սահմանադրություն և առանձին տպել: Ինչո՞ւ չմտցնել Սահմանադրության մեջ»:

Վ. Նազարյան - Ըհր:

Գ. Մանուկյան - Ես ուղղակի պարզ կերպով ասում եմ, ի՞նչն է խանգարում մտցնել Սահմանադրության մեջ: Եթե մենք, իրոք, դա ընդունում ենք, ընդունել ենք արդեն և նորից շարունակում ենք ընդունել, ապա ինչո՞ւ չմտցնել Սահմանադրության մեջ»:

Վ. Նազարյան - Հա: Էս Սահմանադրության ներկա նախա ... Պատասխանեմ ձեր հարցին, ներկա նախագիծը բավականին լուրջ կոմպրոմիսների արդյունք է Վեցյակի նախագծում պարզ, Սահմանադրության տեքստում, ամրագրված էր ձեր ասածը: Մյուս սահմանադրական հանձնաժողովի նախորդ տարբերակում նախագծի ընդհանրապես հիշատակում չկար դրա մասին: Մեզ էդ ... էդ ... էդ ուղեցույց եղան մի շարք երկրների, մասնավորապես Ֆրանսիայի Սահմանադրությունը, որտեղ չկան մարդու իրավունքների և ազատությունների մասին որևէ հիշատակում և պրեամբուլայում՝ նախաբանում, հղում կա մարդու իրավունքների 1789 թվի հոչակագրին և էդ հոչակագիրը ընդունված է սահմանադրական պրակտիկայում, դառնում է սահմանադրության տեքստի բաղադրամասը: Եվ Ֆրանսիայի Սահմանադրությունը հրապարակվում է պաշտոնապես միայն էդ հոչակագրի հետ միասին: Էդ ժամանակ ստեղծված փակուղուց դուրս գալու համար միջոց գտնվեց. այ, էդ հնարքը, որ ասում էր, օգտագործել, դրանով իսկ հոչակագիրը. Հայաստանի անկախության հոչակագիրը, դարձնել,

²⁹ Գերագույն խորհրդի 1995 թվականի մայիսի 3-ի նիստի արձանագրություն, էջեր 109-110:

դարձնել մեր Սահմանադրության բաղադրամասը, որպեսզի էդ հարցի լուծումը ստանա: Թե չէ կար երկու իրարամերժ վիճակ. մի տեղ՝ ամրագրված տեքստում, մի տեղ՝ բոլորովին բացակայություն: Գտնվեց ըսենց կոմպրոմիսային լուծում:

16. Գերագույն խորհրդում Սահմանադրության նախագծի ներկայացման համար գումարված՝ 1995 թվականի մայիսի 10-ի նիստի արձանագրությունը պարունակում է պատգամավոր Կ. Բալայանի դիրքորոշումը խնդրո առարկայի վերաբերյալ՝ հետևյալ արձանագրված բովանդակությամբ³⁰.

Կ. Բալայան - (...) Ինչի եմ ես դա ասում; որովհետև նախորդ քննարկումների ժամանակ շատերը, այդ թվում նաև ես, բարձրացրեցինք այն հարցը, որ մենք ընդունել ենք Հոչակագիր, որը սահմանադրական նորմ է և ընդունվել է ընդհանուր թվի ձայների 2/3-ից ավելի ձայներով: Ըստ այդ Հոչակագրի մեր հանրապետությունը մի շարք սկզբունքներ է ամրագրել և վերջում՝ 12-րդ հոդվածում, ամրագրել է մի նորմ, որ այս նախագիծը ուղղակիորեն հակասում է նրան: Այսինքն՝ 12-րդ հոդվածը ասում է, որ սույն հոչակագիրը հիմք է հանդիսանում ՀՀ նոր Սահմանադրության մշակման համար: Վերցնենք, տեսնենք, բոլոր հիմնահարցերով որևիցե անգամ կարդացել են այս նախագիծը մշակողները այդ հոչակագիրը: Վերցնենք հայ դատի խնդիրը: Չկա ամենևին այդպես հստակ ամրագրված: Վերցնենք կառավարման ձևը, որտեղ հաստակ ասվում է, որ ՀՀ-ի անունից հանդես կարող է գալ միայն ԳԽ-ը:

Նույնիսկ պաշտպանությունը ԳԽ-ին ենթակա է դարձնում այդ Հոչակագրի մեջ:

Եվ այդպիսի մի շարք նորմեր, որոնք այս Սահմանադրության մեջ ոչ թե տեղ չեն գտել, այլ լրիվ հակառակն են: Մյուս հարցը, որը ես կցանկանայի, որպեսզի նորմից ուշադրություն դարձնենք դա այն է, երբ որ ելույթների ժամանակ որպես հիմք, որպես փաստարկ ելույթ ունեցողները ներկայացնում են, թե այս կամ այն երկրում այսպիսի կարգ է սահմանված: Իմ համար, որպես իրավաբանի, դա պարզապես ծիծաղ է առաջացնում: Ինչի համար, որովհետև գոնե, լինելով ոչ գյուղատնտես, կարող եմ շատ հանգիստ ասել, որ եթե մարդիկ փորձում են չինարի ծառից ծիրան ստանալ՝ չի ստացվի դա: Ինչպես կարելի ա տարբեր երկրների Սահմանադրություններից տարբեր նորմեր վերցնել և ասել՝ գնացեք, միասին գործեք: Այս Սահմանադրության մեջ շատ-շատ կոնկրետ կետերում, հոդվածներում այդպիսի կարգ է մտցված: Մի երկրից մեկ նորմ են վերցրել, մեկ այլ երկրից՝ մեկ այլ նորմ են վերցրել և, ի վերջո, ինչ կապ ունեն տարբեր երկրները մեր երկրի հետ, մեր ՀՀ-ի հետ: Չէ՞ որ մեր Սահմանադրությունը պետք է ամրագրի, թե ինչպիսի

³⁰ Գերագույն խորհրդի 1995 թվականի մայիսի 10-ի նիստի արձանագրություն, էջեր 83-84:

իրավիճակում ենք մենք, ինչպիսին ենք ցանկանում տեսնել այդ պետությունը և ինչ երաշխիքներ ենք դրա համար սահմանում:

17. 1995 թվականի մայիսի 12-ի «Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախագծի մասին» թիվ Հ.ն-1163-1 որոշմամբ Գերագույն խորհուրդը որոշում է հավանություն տալ ներկայացված նախագծին և Սահմանադրության ընդունման նպատակով 1995 թվականի հուլիսի 5-ին անցկացնել հանրաքվե, քվեարկության դնելով հետևյալ հարցը. «Համաձայն եք ընդունել Հայաստանի Հանրապետության Գերագույն խորհրդի հավանությանն արժանացած» Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը:

18. 1995 թվականի մայիսի 12-ի թիվ Հ.ն-1163-1 որոշմամբ Գերագույն խորհրդի կողմից հավանության արժանացած և հանրաքվեի դրվող Սահմանադրության նախագիծը բաղկացած էր նախաբանից և 9 գլուխներից. Գլուխ 1՝ «Սահմանադրական կարգի հիմունքները», Գլուխ 2՝ «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները», Գլուխ 3՝ «Հանրապետության նախագահը», Գլուխ 4՝ «Ազգային ժողովը», Գլուխ 5՝ «Կառավարությունը», Գլուխ 6՝ «Դատական իշխանությունը», Գլուխ 7՝ «Տարածքային կառավարումը և տեղական ինքնակառավարումը», Գլուխ 8՝ «Սահմանադրության ընդունումը, փոփոխումը և հանրաքվեն», Գլուխ 9՝ «Անցումային դրույթներ»:

19. Գերագույն խորհրդի հիշյալ որոշմանը կից Սահմանադրության նախագծում նախաբանի՝ Սահմանադրական հանձնաժողովի 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ի նիստում (թիվ 70 արձանագրություն) ընդունված տեքստը վերջնական տարբերակում պահպանվել է նույն բովանդակությամբ՝ ենթարկվելով խմբագրական բնույթի փոփոխությունների և ուներ հետևյալ շարադրանքը.

«Հայ ժողովուրդը, հիմք ընդունելով Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները, իրականացրած ինքնիշխան պետության վերականգնման իր ազատասեր նախնիների սուրբ պատգամը, նվիրված հայրենիքի հզորացմանը և բարգավաճմանը, ապահովելու համար սերունդների ազատությունը, ընդհանուր բարեկեցությունը, քաղաքացիական համերաշխությունը, հավաստելով հավատարմությունը համամարդկային արժեքներին, ընդունում է Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրությունը»:

20. Սահմանադրության նախագիծը Գերագույն խորհրդի 1995 թվականի մայիսի 12-ի Հ.ն-1163-1 որոշմամբ դրվել էր համաժողովրդական հանրաքվեի և Հայաստանի Հանրապետության ընտրողների կողմից ընդունվել՝ քվեարկության դրված վերը նշված հարցադրման համար «այո» և «ոչ» սահմանափակ ընտրանքային տարբերակներով:

«Քաղաքական հարցը v. իրավական հարցի»

21. Վերը շարադրված պատմական-արխիվային արձանագրումներին անդրադառնալուց առաջ հարկ ենք համարում նախ արձանագրել, Գերագույն խորհրդում վերը հիշատակված մեջբերումների ցանկը սպառիչ է՝ Հոչակագրի և Սահմանադրության հարաբերակցության վերաբերելիության իմաստով:

22. Սահմանադրության նախագծի մշակման ողջ գործընթացը, որը գերակշռաբար եղել է քաղաքական գործընթաց՝ իրականացված քաղաքական մարմնի նախաձեռնությամբ (Գերագույն խորհուրդը) դրա կողմից ստեղծված քաղաքական ենթամարմնի (Սահմանադրական հանձնաժողովը) կողմից, լի է ներքաղաքական տիրույթում առկա կարծիքների և քաղաքական ուժերի ու անհատ քաղաքական գործիչների և հանձնաժողովում ներգրավված իրավաբան մասնագետների հակասական և տրամագծորեն հակադիր դիրքորոշումների միջև լայն համախոհություն (կոնսենսուս) գտնելու միջոցով ընդհանրական նախագիծ ներկայացնելու քաղաքական լուծում ենթադրող ենթալուծումների շարքով:

23. Անհաշտ հակադիր դիրքորոշումների շրջանակում համախոհաբար քվեարկված և ընդունված նախագծի կամ դրա առանձին դրույթների ընդունման հարցում անորոշությունների ընդարձակ շարքի առկայությունից զատ՝ վերը նշված փաստագրական նյութերի ուսումնասիրությունն առաջին հերթին վկայում է հստակ ու որոշակի հետևյալ իրողությունների արձանագրումը՝ թե՛ Սահմանադրական հանձնաժողովում և թե՛ Գերագույն խորհրդում տեղի ունեցած քաղաքական գործընթացներում.

ա) Սահմանադրության նախաբանում Հոչակագրի հիշատակման հարցը Հանձնաժողովի օրակարգ է մտել բացառապես մեկ հանգամանքի Սահմանադրությունում հիշատակման կամ ամրագրման խնդրի առնչությամբ՝ «Հայ դատի» (ըստ Սահմանադրական հանձնաժողովում ընդունված ընդհանրական բնորոշման, որը, սակայն, դրանից դուրս մանրամասների խիստ սակավ բովանդակություն է փոխանցում) հարցի առնչությամբ: Արձանագրված չէ որևէ հիշատակում այս խնդրից դուրս որևէ այլ հարցի կամ նպատակի կապակցությամբ Հոչակագրի հիշատակման կամ դրանում նախատեսված որևէ սկզբունքի կամ նպատակի ամրագրման հարցի շուրջ նույնիսկ քննարկում, ներառյալ՝ «Հայկական ԽՍՀ-ի և Լեռնային Ղարաբաղի վերամիավորման» մասին Հայկական ԽՍՀ Գերագույն Խորհրդի և Լեռնային Ղարաբաղի Ազգային Խորհրդի 1989 թվականի դեկտեմբերի 1-ի Նո. 1650-11 որոշման.

բ) Նույնիսկ «Հայ դատի» վերաբերյալ դրույթի ամրագրման մասով Սահմանադրական հանձնաժողովում հստակորեն գերակշռել է այն Սահմանադրության մեջ (ո՛չ նախաբանում և ո՛չ էլ որևէ այլ դրույթում) չնախատեսելու դիրքորոշումը, որի առարկայացումը եղել է Սահմանադրության ամբողջ տեքստում նման ամրագրման իսպառ

բացակայությունը 1990 թվականից մինչև 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ը, իսկ դրանից հետո նաև՝ Գերագույն խորհրդին ներկայացված նախագծի տեքստում «Հայ դատի» վերաբերյալ դրույթի ամրագրումից խուսափելու նպատակով Հոչակագրի հիշատակումը.

գ) Սահմանադրության նախաբանում Հոչակագրի հիշատակումը կատարվել է ոչ թե այն նպատակով, որ Հանձնաժողովում եղել է համախոհություն «Հայ դատի» խնդրի Սահմանադրությունում ամրագրելու շուրջ, այլ հետապնդել է նման ամրագրումից խուսափելու համար՝ Հոչակագրի հիշատակմամբ տրամագծորեն հակադիր և անհաշտ դիրքորոշումների միջև փոխզիջումային տարբերակի բացակայության բերումով անորոշության արձանագրմամբ Սահմանադրության նախագծի մշակման արդեն իսկ 4 տարի տևած աշխատանքների վերջնարդյունքը՝ Սահմանադրության նախագծի վերջնամշակումը Սահմանադրական հանձնաժողովի կողմից և դրա հավանության համար որակյալ մեծամասնության ապահովումը Գերագույն խորհրդում չվտանգելու նպատակ:

24. Հարկ է նաև ուշադրություն դարձնել 1995 թվականի Սահմանադրության մշակման գործընթացում Հոչակագրի՝ Սահմանադրության բովանդակության վրա ունեցած ազդեցության վերաբերյալ թե՛ նախագծի վրա աշխատանքներ իրականացրած հանձնաժողովի, թե՛ նախագիծը հաստատած և համաժողովրդական քվեարկության դրած Գերագույն խորհրդի հարցին: Մասնավորապես՝ Սահմանադրական դատարանի կողմից պահանջված և ուսումնասիրված մի քանի հազար էջ պաշտոնական արխիվային փաստաթղթերը, որոնք վերաբերում են 1995 թվականի Սահմանադրության նախագծի մշակման պատմությանը, ինչպես նաև նախագծի բովանդակության քննարկմանն առնչվող Գերագույն խորհրդի նիստերի արձանագրություններն ու սղագրություններն ուղղակիորեն վկայում են, որ Հոչակագրի բոլոր այն դրույթների սահմանադրականացումը, որոնք նախատեսված չեն եղել Սահմանադրությամբ, հանդիպել են ծանրակշիռ հակազդեցության հենց Սահմանադրական հանձնաժողովում, որտեղ Հոչակագրի կարգավորումների Սահմանադրության ծավալ ներմուծման, դրանց ունեցած իրավական ուժի և դրանց՝ Սահմանադրության անփոփոխ դրույթներ լինելու հարցերում հստակություն մտցնելու հարցին որոշակիություն հաղորդելուց խուսափելն ինքնին ընտրված մարտավարություն էր՝ առավել գերակա՝ Սահմանադրություն ունենալու խնդրի անլուծելիությունից խուսափելու և Սահմանադրության ընդունման գործընթացը քաղաքական փակուղուց դուրս բերելու համար:

25. Նման լուծումը, որքան էլ այն թույլատրելի, իսկ այլընտրանքի բացակայության դեպքում՝ երբեմն անհրաժեշտաբար կիրառվող մոտեցում է քաղաքական մարմինների կողմից քաղաքական հարցերի լուծման համար, այնուամենայնիվ չի տվել այն հարցի հստակ և Սահմանադրության

անփոփոխ դրույթների ուղղակիությանն արժանի պատասխանը, թե արդյոք Հոչակագրի համապատասխան դրույթները Սահմանադրության մաս են, թե՞ ոչ: Այլ խոսքով՝ արդյոք Սահմանադրությունից բացի կա մեկ այլ՝ Սահմանադրության իրավական ուժ ունեցող, եթե ոչ վերահամանադրական (եթե հաշվի առնենք, որ քննարկվում է դրա՝ Սահմանադրության նախաբանի, այսինքն՝ անփոփոխ դրույթի մաս հանդիսանալու հարցը) ակտ:

26. Հետևաբար՝ Սահմանադրական հանձնաժողով չունեք այս պարզ իրավական հարցի իրավական լուծման հստակ, որոշակի և անորոշություններից զերծ պատասխանը:

Նախագծի քննարկումը Գերագույն խորհրդում 1995 թվականի մայիսին

27. Փաստարկը, որը բերվել էր՝ ի հիմնավորումն այն մտտեցման, որ Հոչակագրի դրույթները՝ Սահմանադրության նախաբանում Հոչակագրի հիշատակման ուժով, Սահմանադրության նախաբանի մաս են կազմում, արձանագրվել է Սահմանադրական հանձնաժողովի ներկայացուցիչ Վ. Նազարյանի՝ Գերագույն խորհրդում տրված բացատրություններում (տես՝ սույն որոշման 14-15-րդ կետերը): Այս բացատրությունը, ինքնին, չունենալով որևէ պատճառաբանական հիմնավորում, ունի դրան խիստ վերապահումով մոտենալու հետևյալ նկատառումները.

28. *Նախի՝* այս փաստարկը երբևէ ոչ քննության առարկա է դարձել Սահմանադրական հանձնաժողովում, ոչ էլ առհասարակ հիշատակվել է: Նման պարագայում առհասարակ պարզ չէ, թե արդյո՞ք սա Վ. Նազարյանի կողմից Սահմանադրական հանձնաժողովը ներկայացնելու՝ իրեն վերապահված լիազորության շրջանակում վերագրելի է իր անձնական մտտեցումներին, թե՞ Սահմանադրական հանձնաժողով կոմպրոմիսի գին հանդիսացող անորոշությունը ցրելու հարցում համոզչական հնարք էր (տե՛ս այս պնդման բովանդակային անդրադարձը ներքևում):

29. *Երկրորդ՝* Վ. Նազարյանի բացատրությունն առհասարակ անպատասխան է թողնում այն հարցը, թե «Հայ դատի» խնդիրը Սահմանադրությունում ամրագրելուն վճռականորեն դեմ արտահայտված Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամների դիրքորոշումների հետ որքանով էր համատեղելի Հոչակագրի դրույթի միջոցով «Հայ դատին» առնչվող (ենթադրաբար՝ Հոչակագրի 11-րդ կետ) դրույթի սահմանադրականացման իր կողմից ներկայացվող բացատրությունը: Հիշեցնենք, որ շուրջ 4 տարի տևած մանրամասն քննարկումներում նույնաբովանդակ որևէ դրույթի Սահմանադրությամբ ամրագրելուն արմատապես ընդդիմացող Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամների հիմնավորումները չէին վերաբերում այսպիսի դրույթի ամրագրման ոճական կամ ձևական կողմին, այլ բացառապես դրա բովանդակային կողմին: Այլ խոսքով՝ նրանց մտտեցումն այն չէր, որ նման դրույթ չնախատեսվի Սահմանադրության տեքստում, սակայն չբացառվի

այդպիսի դրույթի գոյությունը Սահմանադրության բովանդակային ծավալում՝ մեկ այլ ակտին (Հոչակագրին) հղման միջոցով: Նրանք արմատապես ընդդիմանում էին առհասարակ Սահմանադրության բովանդակային ծավալում որևէ նման դրույթի առկայությանը³¹: Ավելին, Վ. Նազարյանն ինքը, «Հայ դատի» խնդրի ամրագրումն ուղղակիորեն չէր համարում էական և կոչ էր անում փորձել գտնել այնպիսի ձևակերպում, որպեսզի հնարավոր լիներ խուսափել խնդրի անլուծելիությունից բխող խոչընդոտներից³²:

30. *Երրորդ՝ ամբողջ հակադրվածությունը «Հայ դատի» հարցի շուրջ ծավալվելուն հանդերձ այն ոչ մի կերպ չէր վերաբերել Հոչակագրի որևէ այլ «հիմնարար սկզբունք» կամ «համազգային նպատակ» նախատեսող դրույթին: Մինչդեռ Վ. Նազարյանի կողմից ներկայացված բացատրությունը խորը հակասականություն ուներ նաև այս հարցում: Եթե, ինչպես ինքն էր պնդում, Հոչակագրին հղումը Սահմանադրական հանձնաժողովի կողմից ներկայացված նախագծում կոչված էր լուծելու այս մեկ և բացառապես միակ դիրքորոշումների բախման կիզակետ դարձած հարցը («Հայ դատի»), ապա որքանով էր առհասարակ իր՝ Գերագույն խորհրդում տրված բացատրություններում Հոչակագրի՝ «Հայաստանի անկախության հռչակագիրը, դարձնել, դարձնել մեր Սահմանադրության բաղադրամասը, որպեսզի էդ հարցի լուծումը սրանս», բացատրությունը համատեղելի այն մտտեցման հետ, որ քննարկման առարկա էր եղել բացառապես «Հայ դատին» առնչվող հարցը, մինչդեռ Սահմանադրության նախաբանում ամրագրված դրույթն առհասարակ պարունակում էր «հիմնարար սկզբունքներ» և «համազգային նպատակներ» եզրերը (նույնիսկ անտեսելով Վ. Նազարյանի այն պնդման ակնհայտ հակասականությունը, որ ինքնին Հոչակագիրը, այլ ոչ դրա որոշ դրույթներ, պետք է դառնար «Սահմանադրության բաղադրամաս»):*

31. Այսինքն՝ Սահմանադրական հանձնաժողովի կողմից բացառապես «Հայ դատի» խնդիրը ամրագրելու հարցում անհաշտ դիրքորոշումների հաշտեցման անհնարինությունից բխած անորոշությունը ոչ միայն պակասել, այլև բազմապատկվել էր հաջորդ ատյանում տեղի ունեցած քննարկումներում՝ Սահմանադրական հանձնաժողովի ներկայացրած նախագիծը պաշտպանող Վ. Նազարյանի բացատրություններում և Սահմանադրական հանձնաժողովի՝ արձանագրված քննարկումներում եղած բովանդակային հակասությունների, և հենց իր՝ Վ. Նազարյանի Սահմանադրական հանձնաժողովում և Գերագույն խորհրդում

³¹ Տե՛ս, մասնավորապես, Հոչակագրի հիշատակմանը կողմ քվեարկած Սահմանադրական հանձնաժողովի անդամներից համանախագահներ Լ. Տեր-Պետրոսյանի և Բ. Արարքյանի, անդամներ Է. Եգորյանի, Է. Սողոմոնյանի, Մ. Խաչատրյանի, Ի. Մուրադյանի՝ արձանագրված դիրքորոշումները (Սահմանադրական հանձնաժողովի 1994 թվականի հոկտեմբերի 8-ի նիստի թիվ 70 արձանագրություն, էջեր 4-12):

³² Նույն տեղում:

արտահայտած դիրքորոշումների խորը բովանդակային հակասություններով:

Պատրմական օրինակի համեմատության պարզունակությունը որպես մերժված իրավական դոկտրինի երբևէ հնչած հիմնավորում

32. Հարկ է նաև անդրադառնալ Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանում հիշատակվող «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին» 1789 թվականի հռչակագրի՝ Սահմանադրության նախաբանում տեղ գտնելու բերումով Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության մաս հանդիսանալու հանգամանքի և Սահմանադրության նախաբանում «*հինք ընդունելով Հայաստանի անկախության մասին հռչակագրում հաստատագրված հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքները և համազգային նպատակները*» ձևակերպումը գետնելված լինելու միջև Գերագույն խորհրդում Սահմանադրական հանձնաժողովի ներկայացուցչի կողմից տարված գուգահեռներին:

33. Ամփոփ ներկայացնելով՝ Վ. Նազարյանը պնդում էր, որ «*հնարքը*»³³, որը գործադրվել էր փակուղային իրավիճակից դուրս գալու համար, որպես ուղեցույց ուներ մասնավորապես՝ Ֆրանսիական Հանրապետության սահմանադրական պրակտիկան, որտեղ Սահմանադրության նախաբանում առկա հիշատակման բերումով «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին» 1789 թվականի հռչակագիրը Ֆրանսիական Հանրապետության 1958 թվականի Սահմանադրության նախաբանում հիշատակված լինելու բերումով հետագայում դարձել էր Ֆրանսիական Հանրապետության սահմանադրական պրակտիկայում կիրառելի՝ ըստ Վ. Նազարյանի՝ «*սահմանադրության տեքստի քաղաքականասր*»³⁴:

34. Սահմանադրական դատարանի դատավորներիս արտահայտման ինքնազսպվածության պահանջի բերումով չենք կարող մեզ թույլ տալ ակադեմիական ազատության շրջանակներին նույնիսկ մոտավոր ազատության շրջանակ, երբ խոսքը վերաբերում է օտարերկրյա բարձր ատյանների որոշումներին: Այդուհանդերձ, քանի որ խնդիրն ինքնին մուտք է գործել նաև Հայաստանի սահմանադրական իրավունքին վերաբերելի տիրույթ և այն էլ պատմական օրինակին ուղիղ հղումով, չենք կարող անպատասխան թողնել նաև այս փաստարկը:

35. Նշված փաստարկի ամփոփ բովանդակությունն այն է, որ, քանի որ Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանում «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների մասին» 1789 թվականի հռչակագիրը Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության բովանդակության ծավալ է ներգրավվել, ապա նմանապես և Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանում Հռչակագրին հղումը

³³ Մեջբերում իր խոսքից:

³⁴ Մեջբերում իր խոսքից:

նույն իրավական ազդեցության կանխավարկածով անհրաժեշտաբար պետք է հռչակագրի դրույթները դարձնի Սահմանադրության բովանդակային ծավալի մաս:

36. *Նսի*՝ արձանագրենք, որ այս փաստարկի նույնիսկ բովանդակային նկարագրությունը չի գերազանցել 2 նախադասությունը, որոնք բացարձակ ընդհանրական բովանդակությունից զերծ այլ հիմնավում առհասարակ չեն ներկայացնում:

37. *Երկրորդ*՝ շատ հեռու ենք այն մտայնությունից, որ Վ. Նազարյանի նման խորագետ իրավաբանը տեղյակ չէր Ֆրանսիական Հանրապետության սահմանադրական պրակտիկայի այն մասնավոր հանգամանքից, թե ինչպես և ինչի ուժով են 1789 թվականի հռչակագրի դրույթները Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության բովանդակային ծավալի համար նորմատիվ ազդեցություն ձեռք բերել: Մասնավորապես՝ 1789 թվականի հռչակագրի դրույթների՝ Սահմանադրության բովանդակային ծավալ ինկորպորացիայի գործընթացը տեղի է ունեցել միայն Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրական խորհրդի (*Conseil Constitutionnel*) 1970-ական թվականներին ամրագրած հատուկ և իր ժամանակի համար խիստ անսովոր, թեպետ՝ հետևանքային ազդեցությամբ միայն բարեբեր, համապատասխան դոկտրինի ընդունման և դրա հետևողականորեն իրագործման արդյունքում: Այսինքն՝ Ֆրանսիական Հանրապետության Սահմանադրության նախաբանում 1789 թվականի հռչակագրի հիշատակումը, առանց Սահմանադրական խորհրդի (*Conseil Constitutionnel*) նման նպատակի համար հարմարեցրած դոկտրինի, չէր վերածվելու սահմանադրական պրակտիկայի առհասարակ: Պատմական այս օրինակը ինքնին ո՛չ դոկտրինալ հիմնավորում կարող էր դիտարկվել Հայաստանի ինքնիշխան Հանրապետության սահմանադրական պրակտիկայի, ո՛չ էլ որևէ այլ պետության համար: «*Եթե Ֆրանսիայում եղել է այսպես, ապա այսպես կլինի նաև Հայաստանում*» մտայնության ուժով այսպիսի խիստ հիմնարար սահմանադրական դոկտրինի ընդունումը, դրա թույլատրելիության ճանաչումը, իր սահմանադրական իրավագործությունների շրջանակի սահմանների հաշվառմամբ և նման դոկտրինի հետևանքային և համակարգային ազդեցության խորը վերլուծությամբ ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության, այլ որևէ իշխանագործության բարձր դատարան չէր կարող իրեն թույլ տալ՝ այն գուտ պատմական օրինակի պարզունակ ուղենիշ լինելու հիմքով: Համատեքստային վերլուծությունների խստառ բացակայությունը, Ֆրանսիական Հանրապետության և Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգերի առջև ծառայած խնդիրների բովանդակային խիստ հավանական տարբերությունը, կարգավորման ենթակա հանրային իրավահարաբերությունների բնույթի տարբերությունների հաշվառման անհրաժեշտությունն անտեսելը չեն կարող որևէ իրավաբանի, նույնիսկ

ցածր հավանականության հեռանկար խոստանալ, թե այս կամ այն խիստ ներքին սուվերեն որոշումների կայացման հարցում բարձր դատարանները կարող են առաջնորդվել պարզունակ ուղեցույցներով («*եթե X իշխանագործությունում մուրավոր, եթե առհասարակ՝ որևէ նմանությամբ որևէ խնդիր ունեցել է Y լուծումը, դա ուղենիշ է Z իշխանագործության համար՝ հանգելու նույն լուծմանը, անկախ համարեքսրային եւ զուգորդող այլ որոշիչ փարբերություններից*»):

38. *Երրորդ՝* ավելին՝ Ֆրանսիական Հանրապետության պրակտիկայի բերված այս օրինակը ոչ միայն չի եղել համեմատական սահմանադրական իրավունքում օրինաչափություն, դեռ ավելին՝ նման օրինակը, թեպետ ոչ բովանդակային համընկնումներով, սակայն որպես խորը տրանսֆորմատիվ ներուժով օժտված դոկտրինալ ճյուղավորման դրսևորում եղել է այն աստիճանի բացառություն, որը սահմանադրական իրավունքի գիտությունում (առանց դրա հետևանքային ազդեցության բացասականության նվազագույն ակնարկի) արժանացել է նաև «*դատական հեղաշրջման*» բնորոշմանը³⁵:

39. Հետևաբար՝ սա ինքնին իրավական փաստարկ չէր դիտարկվել ի սկզբանե և դուրս չէր գալիս իրավաբան Վ. Նազարյանի անձնական մասնագիտական նախընտրության և ենթադրությունների շրջանակում իր նպատակային ուղղվածությամբ քաղաքական-համոզչական փաստարկի սահմաններից:

40. Վերը նշված հատվածներում Վ. Նազարյանի մոտեցումների և բացատրություններին անդրադարձի նպատակը չէ դրանց հակասականության վրա փորձել կառուցել ՄԴՌ-1749 որոշման հիմքում ընկած դոկտրինալ հիմնավորումների ամբողջությունը: Ավելին, նույնիսկ նրա դիրքորոշումներում որևէ հակասականության բացակայության հնարավոր վարկածը չէր կարող մեզ շեղել իր անայլընտրանք եզրահանգումից: Նրա մասնագիտական հեղինակությունը որևէ պաշտպանության կարիք չի զգում առհասարակ: Այս տողերը շարադրելիս մտքում միշտ ունենք, որ Հայաստանի սահմանադրական ժողովրդավարության համար ամենամեծ ծառայությունը մատուցած իրավաբաններից մեկը թերևս նա էր. ի վերջո, նա է եղել այն իրավաբանը, որը Սահմանադրական հանձնաժողովի ահռելի և անուրանալի աշխատանքն ի վիճակի է եղել իրեն հատուկ համոզչականությամբ հասցնել մի հանգրվանի, որտեղ այն ստացել է Գերագույն խորհրդի հավանությունը, դրվել է համաժողովրդական հանրաքվեի և Հայաստանն ի վերջո ունեցել է Սահմանադրություն՝ ի կատարումն Հոչակագրի 12-րդ կետում ամրագրված ծրագրային նպատակի:

³⁵ Alec Stone Sweet. “The juridical coup d’état and the Problem of Authority”, German Law Journal, 8 (10), 915-928; Տե՛ս նաև՝ *mutatis mutandis* Գերմանիայի Դաշնային Սահմանադրական դատարանի և Եվրոպական արդատադատության դատարանի դոկտրինալ նորամուծությունների քննարկումը նույն տեղում: ([The Juridical Coup d’État and the Problem of Authority](#), հղմանը վերջին մուտքը՝ 2024 թվականի հոկտեմբերի 5):

41. Այդուհանդերձ, նրա մասնագիտական ներդրման անուրանալի արժեքը, սակայն, չի կարող մեզ՝ Սահմանադրական դատարանի դատավորներին, սահմանադրական արդարադատության իրականացման հարցում կուրորեն ուղղորդել նրա, ինչպես և որևէ այլ մեկի մասնագիտական նախընտրությունների և կարգադրագրային եզրահանգումների նման պնդումներին հետևելու՝ առանց մանրամասն քննազտման ենթարկելու յուրաքանչյուր փաստարկի կամ մեկնաբանության հիմնավորումները և դրանց վերաբերելիությունը սահմանադրական արդարադատության բազմաշերտ ստուգումների ենթակա իրավական հարցերի լուծումների որոնման ճանապարհին: Այլապես այս կամ այն գիտնականի, քաղաքական գործչի, կուսակցության, հասարակության խմբի հետևությունների և խորհուրդների ընթացքին հետևելը՝ նրանց պաշտոնական կարգավիճակի, ազդեցության կամ հեղինակության նկատառումներով (ի թիվս բազում այլ՝ արդարադատության հիմնարար սկզբունքների հետ անհամատեղելի վարքագծի), առանց դրանց մանրագնին ուսումնասիրության և վերլուծության, սահմանադրական արդարադատությունը «*իրավաբանական կոսպաչություն ծիսակարգի*» է վերածելու:

42. Ի վերջո, որպես ամփոփում, հարկ ենք համարում ընթերցողին նաև հիշեցնել, որ Սահմանադրությունը չի ընդունվել ո՛չ Սահմանադրական հանձնաժողովի, ո՛չ էլ Գերագույն խորհրդի կողմից: Այս մարմիններում քաղաքական գործընթացների միջոցով Սահմանադրության նախագծի տեքստի տեխնիկական աշխատանքի հետևում թաքնված հակադիր դիրքորոշումների հաշտեցման քաղաքական լուծումները չեն կարող Սահմանադրական դատարանի որևէ դատավորի համար ուղղորդիչ, եթե առհասարակ՝ որևէ կարևորություն պարունակել Սահմանադրության դրույթների մեկնաբանման հարցում: Սահմանադրական դատարանի դատավորը չի կարող, քաղաքական ուժերի կամ դրանց ներկայացուցիչների կամ նախագծման աշխատանքներում ներգրավված անհատ իրավաբանների կամ իրավաբանական ծառայություններ մատուցող ստորաբաժանումների նպատակներին, քաղաքական մարմինների մտայնություններին, իրավունքի դպրոցների նախընտրություններին, քաղաքական ծրագրերին և նպատակներին նախընտրություն և գնահատական տալով, առաջնորդվել բոլորովին այլ՝ իր իշխանագործությամբ այս ողջ համախմբի նկատմամբ գերակա դիրք ունեցող Սահմանադրի կամքը բացահայտելու հարցում:

43. Ի վերջո, սահմանափակելով մեր հատուկ կարծիքը, չենք կարող բավարար չափով երախտապարտ լինել ՄԴՌ-1749 որոշմամբ Սահմանադրության և Հոչակագրի հարաբերակցության առնչությամբ համախոհություն արտահայտած մեր այն դատավոր գործընկերներին՝ համախոհության համար, որոնք՝

ա) բացառել են Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան Սահմանադրի իրավագործության շրջանակը սահմանափակելու իրավական հնարավորությունը՝ վերջինիս կամաարտահայտության բացակայության պայմաններում, Սահմանադրության անփոփոխ դրույթների (նախաբանում՝ սկզբունքների և նպատակների) ցանկը Սահմանադրական դատարանի հայեցողությամբ ավելացնելու միջոցով, և

բ) արդյունքում՝ արմատապես մերժել են Սահմանադրության գերակայության ապահովման միջոցով Սահմանադրի կամքի գերակայության իրենց առաքելությունը ձևախեղելու՝ Սահմանադրին Սահմանադրական դատարանի կամքը թելադրելու հետևանքը.

գ) ընդգծված հարգանքով պաշտպանել են Սահմանադրության բովանդակային ծավալում որևէ՝ «*հայոց պետականության հիմնարար սկզբունքի կամ համազգային նպատակի*» ընտրության հարցի՝ Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդի լուծման ***բացառիկ իրավագործության*** սահմանները:

7 հոկտեմբերի 2024 թվականի

Սահմանադրական դատարանի դատավորներ

Վ. Մ. Գրիգորյան

Դ. Մ. Խաչատրյան